

הערות למאמרו של ב. ליפשיץ "לגיונות רומיים בא"י"

מאת

ל. קדמן

בהערה אחת בשולי מאמרו על הלגיונות הרומיים בארץ-ישראל, שנתפרסם בחוברת האחרונה של "ידיעות" ¹, מותח ב. ליפשיץ ביקורת על ספרו של כותב הטורים האלה "The Coins of Caesarea Maritima" ². אמנם אין שום קשר בין הערה זו לבין תוכן המאמר עצמו, ואין הקורא יכול להבין במה הדברים אמורים; אך מאחר שליפשיץ נכנס לוויכוח על שאלות נומיסמטיות טהורות ומגיע למסקנות מוטעות — רואה אני לנכון להעמיד את העניינים על אמתותם.

(1) בפרק על הסדר הכרונולוגי של מטבעות קיסרי נדון התואר Cos VI במטבעות מסוימות של טריאנוס, תוך ציון העובדה, ש"טריאנוס קיבל את הקונסולט השישי, האחרון שלו, בשנת 112 לספה"ג". כן דובר שם על התואר Cos IV במטבעות מסוימות של אנטונינוס-פיוס ונקבע, "שאנטונינוס-פיוס היה קונסול בפעם הרביעית בשנת 145 לספה"ג" ³. על כך מעיר ליפשיץ: "קדמן דן בתארי הקיסרים, ובכללם Cos VI for Trajan, Cos IV for Antonius, בלא לדעת, שהראשון מופיע על מטבעות משנת הקונסולט השישי של טריאנוס, ואילו השני — על מטבעות, שהוצאו בשנת הקונסולט הרביעי של אנטונינוס". בעצם חוזר כאן ליפשיץ מלה במלה על הנאמר בספרי.

(2) בפרק על הכתובות על המטבעות של קיסרי כתבתי: "The obverse legends in the coinage of Caesarea give the names and main titles of the emperor to whom the coin is dedicated. The legend always begins with the title IMP = imperator, which marks the emperor as holder of supreme military power and perpetual command" ⁴. לעניין זה מעיר ליפשיץ: "כמו כן נעלם ממנו [מקדמן], ש imperator נהפך ל-praenomen, שבו נפתחת תמיד שורת השמות של הקיסר". האמת היא, שבמטבעות הרומיות מופיע imperator הן כ-praenomen והן כ-cognomen. לביסוס הדבר נסתייע בעדויותיהם של שני בני-הסמך הגדולים ביותר בתחום הנדון.

(1) החברה לחקירת א"י ועתיקותיה, כרך כ"ג (תשי"ט), עמ' 54 בהערה. Corpus Nummorum Palaestinensium Vol. II, Leo Kadman, *The* (2) *Coins of Caesarea Maritima*, Schocken Publishing House, Jerusalem—Tel-Aviv 1958, pp. 230, 19 plates

(3) שם, עמ' 40. (4) שם, עמ' 44.

Michael Grant, *Roman Imperial Money*, London 1954, p. 261 (5)

(א) מיכאל גרנט, פרופסור באוניברסיטה של אדינבורג ולשעבר נשיא החברה הנומיסמטית המלכותית באנגליה, מסביר כך את התואר *imperator* בספרו "Roman Imperial Money"⁵:

"The title IMP(erator) came to be used in three ways. (1) As a *cognomen*... with the addition of a number to show how many times the emperor had been acclaimed *imperator*; (2) As *cognomen* without a number — a more general indicating of victoriousness;... (3) As *praenomen*, replacing the first personal name (or, occasionally, preceding it) and thus emphasising the idea of victoriousness still further"⁶.

(ב) הרנלד מטינגלי, לשעבר מנהל מחלקת המטבעות של המוזיאון הבריטי בלונדון ומחבר חמשת הכרכים של קטלוג המטבעות הרומיות במוזיאון זה, כותב בספרו "Roman Coins" הידוע:

"That *praenomen* (*imperator*) which marked the emperor as the one holder of supreme military power was only occasionally used at first; later it became more and more common form. The use of the same title — *imperator* — as *cognomen* — is particularly common in some reigns, e. g. under Septimius Severus".

ברור אפוא, שהתואר *imperator* מופיע לא רק כ-*praenomen* אלא גם כ-*cognomen*, אך בעיקר לשם ציון מעמדו של הקיסר כמפקדו העליון והקבוע של הצבא, כפי שהוסבר בספרי⁷.

3) אחת הבעיות היסודיות בפרשת מטבעות הערים היא עניין סמכות הטביעה, *minting authority*. בעקבות מטינגלי⁸ הגעתי לכלל מסקנה, שרוב מטבעות הערים לא הוטבעו על-ידי הקיסרים, אלא על-ידי שלטונות העיר, שהקדישום לקיסר השולט. ובמיוחד בא הדבר על ביטויים במקרים, שבהם מופיע הקיסר לא בנומינטיוס, אלא בדטיווס, כבכל מטבעות קיסרי, שהוטבעו בימי הקיסרים טריאנוס, הדריאנוס, אנטונינוס-פיוס ואחרים. בקשר לכך כתבתי בספרי:

Harold Mattingly, *Roman Coins*, London 1927, p. 145 and Note 1 (6)
7) ביחס לתואר *imperator* לציון מעמדו של הקיסר כמפקד הצבאי העליון עיין Harold Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Vol. IV, London 1940, p. XXII:

"*Imperator* as *praenomen* is the natural description of the Emperor as holder of *imperium*; it is too definitely military to be popular in Rome" (in the time of Antonius Pius).

:Otto Hiltbrunner, *Kleines Lexikon der Antike*, Bern 1950, p. 231

"Seit Caesar wurde "Imperator" erblicher Titel der Kaiser, denen die oberste Leitung der Heere und das Recht des Triumphs als wesentlicher Teil der kaiserlichen Macht vorbehalten blieb".

8) שם, עמ' 202—203.

"The reverse legend is usually in the nominative case, marking the colony as the minting authority. But on some coins the name of the city appears in the genitive form, as for instance, FLA AVG CAESARENSIS on coins of Trajan and Hadriam. The combination of the emperor's legend in the dative case and the name of the city in the genitive is one more piece of evidence that the coins were struck by the colony and dedicated to the emperor".

על דברים אלה מעיר ליפשיץ: "קדמן לא ידע, כנראה, שהצורה Caesarensis היא גם נומינטיבוס". שהצורה Caesarensis יכולה להיות גם נומינטיבוס וגם גניטיבוס — היא ודאי עובדה ידועה לכל תלמיד של השפה הלטינית בשנות לימודיו הראשונות; אולם בספר, שאינו דן בדקדוק הלטיני אלא בנומיסמטיקה השאלה היא: מהי משמעותה של הצורה Caesarensis במטבע הנדונה? סיר ג. פ. היל, שהוא ללא ספק בן-הסמך הגדול ביותר בנומיסמטיקה הארץ-ישראלית, קובע בפירושו בספרו *A Catalogue of the Greek Coins of Palestine*, המהווה בסיס לכל מחקר נר-מיסמטי על ארץ-ישראל, שהצורה Caesarensis במטבעות קיסרי היא, כנראה גניטיבוס. היה לי אפוא יסוד להסתייע בשילוב של שם הקיסר בדטיבוס עם שם העיר בגניטיבוס לחיזוק ההשערה, שהמטבעות הוטבעו על-ידי העיר לכבוד הקיסר.

4) במטבעות קיסרי, החל בזמנו של ספטימיוס סוורוס, מופיע תואר חדש, שצורתו המקוצרת היא F.C. — בראו להסביר אותיות אלו ובתגובה על דעתו של פלרין, שיש לפרש את ה-F כקיצור של Felix, קובע היל בספרו הנ"ל: "F might equally well stand for Firma or Fida and C for Constant or Concordia". אולם בינתיים נתגלה מטבע של הקיסר טרבוניאנוס-גלוס, שעליו הכתובת הברורה: COL P F AVG FEL CAESAREA. בכך ניתן פירוש מוסמך לאות F. על-כן כתבתי בספרי, שהפירוש של ראשי התיבות F.C. הוא FELIX CONSTANS או FELIX CONCORDIA. ואם למרות זאת מפרש ליפשיץ את F.C. כ-(F(idelis) C(onstants)) הרי מתעלם הוא מהעדות הברורה של המטבעות¹⁰.

- A Catalogue of the Greek Coins of Palestine in the British Museum*, (9 London 1913, p. XXI, note 10) התואר Felix אינו נדיר בין התארים של הערים בתקופה זו. למשל:
- (a) COLONIA AELIA CAU(itolina) COMM(odiana) P(ia) FELIX cf. Kadman, L., *The Coins of Aelia Capitolina*, Corpus Nummorum Palaestinensium, Vol. I, Jerusalem 1956, p. 34—35.
  - (b) COL(onia) FEL(ix) BER(ytus), Hill, G. F., *Catalogue of the Greek Coins of Phoenicia*, London, 1910, p. L II.
  - (c) COLONIA IULIA AUGUSTA FELIX GERMA, Head, B. V., *Historia Numorum*, London, 1911, p. 748.